

Betydningen av et brudd

Ida Sund Morken

psykolog og stipendiat i utviklingspsykologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Det voksne barnet har flere veier til psykologisk overlevelse. I *Tingenes tilstand* av Sandra Lillebø blir et brudd mellom forteller og mor det eneste mulige.

Sandra Lillebøs roman *Tingenes tilstand* (Lillebø, 2020) er basert på forfatterens egne erfaringer. Boka veksler mellom å være en oppvekstskildring og en tilstandsrapport om hovedpersonens voksne liv, der fortelleren som en del av romanen kommenterer sin egen skriveprosess. Barndommen beskrives som prega av kaos, med mange flyttinger, vanskelige økonomiske forhold, og mors forvirrende fortellinger og oppførsel. Mor portretteres verken som ondskapsfull eller med dårlige intensjoner, men som ekstremt opptatt av sitt eget, på bekostning av barnets virkelighet. Barnet står igjen uten en trygg base å utforske verden fra. I voksen alder, etter å ha etablert egen familie, finner hovedpersonen ut at mor sannsynligvis hadde, og fortsatt har, en schizofrenidiagnose. Uforståelige hendelser fra barndommen begynner å gi mening. Mor ringer sin voksne datter, og alle rundt henne, lenge etter at datteren har sluttet å respondere. Hun tropper opp på døra midt på natta for å advare om ulike forhold, gjerne relatert til forfølgelse. Romanen beskriver «parentifisering» (se f.eks. Haugland, 2006, for en gjennomgang av begrepet), der barnet overtar det som vanligvis er den voksnes omsorgsoppgaver. Samtidig leker de at mor er den voksne og datteren er barnet. Barnet er alltid på vakt, setter seg på mors fang når møter mellom mor og andre voksne går i stå, slik at mor heller kan spille rollen som omsorgsperson. «I denne leken er det hun som bestemmer alt, men at det er en lek, er det bare jeg som vet» (Lillebø, 2020, s. 15). Når hovedpersonen har blitt voksen, legger mor seg ned på datterens sofa og ber henne lage mat til henne. Winnicotts (1960) «falske selv» er også fremtredende: Barnet sluker seriebøker for å finne ut hvordan barn vanligvis oppfører seg, hun imiterer andre for at ingen skal få mistanke om forholdene hjemme. I voksen alder setter hovedpersonen det normative og hverdagslige høyt – fiskekaker og fiskeboller og skisport på søndager.

Allmenne psykologiske fenomener

BOK *Tingenes Tilstand* **FORFATTER** Sandra Lillebø **FORLAG** Oktober **ÅR** 2020 **SIDER** 178

Da romanen kom ut høsten 2020, fikk den jevnt over svært god mottagelse: Den omtales som fengslende, rå og ærlig om hvordan det er å vokse opp tett på schizofreni / alvorlig psykisk lidelse (f.eks. Fosvold, 2020; Jordal, 2020; Hammer, 2020; Mathai, 2020). Jeg mener romanen først og fremst beskriver mer allmenne psykologiske fenomener som kan oppstå hos barn som lever under vanskelige oppvekstforhold. Disse kan oppstå der omsorgspersoner har lidd av schizofreni eller annen alvorlig psykisk lidelse, men selvfølgelig ikke nødvendigvis. De kan også oppstå der omsorgspersoner av andre grunner har utvist manglende omsorg for og kontakt med barnet.

Videre har romanen mottatt noe negativ kritikk, spesielt i Morgenbladets anmeldelse (Ellefsen, 2020). Den kritiseres først og fremst for at den selges inn som basert på Lillebøs eget liv, og at dette gjøres på en måte som visker ut skillet mellom forfatter og forteller. Den andre hovedkritikken er at bokas forteller har en autoritær og skråsikker tilnærming til egen fortelling, som ikke gir rom for leserens fortolkninger.

På bakgrunn av romanens innsalg og mottagelse vil jeg i dette essayet drøfte følgende tre tema: sannhetsbegrepet i oppvekstromaner, bokas form som bilde på psykologiske prosesser, og det å bryte kontakt til fordel for psykologisk overlevelse.

Sannhetsbegrepet i oppvekstromaner

En hovedkritikk mot romanen ble som nevnt retta mot innsalget, der skillet mellom forfatter og forteller viskes ut. Lillebø gikk tidlig ut med at romanen er sterkt basert på egne erfaringer, og stilte til flere intervjuer der hun snakka om hendelser i boka som om de hadde skjedd henne selv (f.eks. Vik, 2020; Skårderud, 2020). Jeg må stadig sjekke hva jeg husker fra intervjuene versus romanen. De ansvarlige for innsalget av «den ekte historien» er sannsynligvis en blanding av forfattere, forlag og media. Lillebø selv har uttalt at hun ønsket å være åpen om at romanen er basert på eget liv, for å unngå spekulasjoner rundt dette (f.eks. Vik, 2020). Det er forståelig, samtidig som jeg fullt og helt deler Ellefsens (2020) syn på at romanen hadde stått seg alene, uten et slikt innsalg.

For det første er ikke dette en bok om historiske hendelser av mer allmenn interesse. Videre er jeg utenforstående til forfatterens familie og omkrets. Derfor er jeg egentlig ikke nysgjerrig på hva som har skjedd eller ikke skjedd i akkurat denne forfatterens liv. For det andre virker innsalget overflødig. Når jeg leser skjønnlitteratur, antar jeg instinktivt, feilslått eller ikke, at den til en viss grad er basert på egne erfaringer: det forfatteren kjenner til. For det tredje lider «ekte» historier i skjønnlitterær form alltid under at menneskelig hukommelse er subjektiv og feilbarlig, hvilket gjør det mindre interessant å jakte på hva i romanen som faktisk skjedde i forfatterens liv. Mennesker fortolker situasjoner fra ulike ståsteder, og samme situasjon lagres som ulike minner. I tillegg endrer minner form, innhold og følelsesmessig tone hver gang vi henter dem fram. Hva mors nøyaktige intensjon var den gang da, er umulig å få tak i, selv for mor. Derimot er det effekten av mors intensjon – hvordan barnet opplevde og internaliserte denne intensjonen, og dermed hva som ligger igjen i den voksne – som representerer den voksnes virkelighet, eller psykiske realitet. Denne virkeligheten må vi forholde oss til, både ved lesning av oppvekstromaner og i samtaler med andre mennesker.

Tingenes tilstand viser nettopp hvordan et brudd kan være det beste for det voksne barnet

Aller viktigst: For meg er nettopp denne virkeligheten – altså den psykiske realiteten – den mest interessante! Diskusjoner om hva som faktisk skjedde i forfatterens liv, om de virkelig måtte flytte åtte eller elleve ganger, blir gjerne digresjoner fra å utforske denne virkeligheten. Ellefsen (2020) trekker fram at Knausgård i *Min kamp* inkluderer fars dagboksnotat, som ved å la far komme til orde slår sprekker i et ellers mørkt farsportrett, og at dette grepet hever hele verket. Her er lesere ulike, men mitt utgangspunkt er alltid at det er en subjektiv sannhet jeg leser. Jeg kan være på besøk i fortellerens psykiske realitet, ta den på alvor, og samtidig vite at karakterene i fortellingen nødvendigvis er mer komplekse enn det som kommer fram (ikke alt ble igjen i barnet). Slik blir Knausgårds dagboksnotat for så vidt et fint grep, men ikke det som utfordrer meg som leser.

Det som derimot utfordrer, både ved *Tingenes tilstand* og *Min kamp*, er bøkens evne til å fange psykologiske fenomener på en nesten kroppslig måte. Dette gjøres overbevisende nettopp ved å dra meg inn, og holde meg fast, i fortellerens subjektive sannhet. Da blir mine opplevelser og oppfatninger av fenomenene nødvendigvis utvida.

Romanens form

Tingenes tilstand kritiseres også for å ha en autoritær og skråsikker fortellerstemme, som gir lite rom for undring fra leserens ståsted; leseren blir overflødig (Ellefsen, 2020). Fortelleren i romanen har flere bastante utsagn om hva hun mener litteratur er eller bør være, og oppvekstskildringene har tidvis en rapporterende stil. Samtidig er hun ambivalent med hensyn til egne utsagn og hva hun gjør ved å fortelle nettopp sin, og ikke mors, sannhet. Hun veksler mellom det harde på den ene siden og en skjør og ensom undersøkelse på den andre, som hun ikke lenger makter å stå i.

Videre mener jeg det som er hardt og mer skråsikkert ved boka, ikke er problematisk i seg selv, men heller kan forstås som et bilde på fortellerens psykologiske tilstand. Her blir Fonagys og kollegers «mentaliserings»-begrep (2002) aktuelt. Evnen til å forstå egen og andres atferd i lys av indre mentale tilstander (som følelser, tanker og behov) utvikles sammen med trygge voksne. Dersom disse i tilstrekkelig grad greier å romme, speile og hjelpe barnet med å forstå sin indre og ytre verden, kan barnet både bli kjent med seg selv og våge å utforske andres sinnstilstander. Dette legger grunnlag for utvikling av en selvopplevelse som har gjenklang i barnet. Dersom barnets følelser mange nok ganger blir feilspeila eller på annen måte ikke i tilstrekkelig grad bekrefta, kan selvopplevelsen bli utydelig. Barn har et naturgitt kunnskapsbegjær, og kan bli overdrevent selvfokusert og selvkritisk, for å gi mening til forvirrende hendelser. Kapasiteten til å ta inn hva den voksne kan tenke og føle, blir begrensa, og terskelen for mentaliseringsvikt blir lavere. Generelt inntreer slik svikt når sterke følelser er aktivert, som når vi berøres av faktiske møter med – eller minner om – tilknytningspersoner. Det blir gjerne viktigere å formidle enn å ta imot andres nyanserende innspill. Forteller beskriver at romanen ble skrevet i løpet av et par uker, under høy følelsesmessig aktivering, den tvinger seg fram under fanen å være/bli fri. Det kan derfor tenkes at fortellerens tidvis skråsikre meninger om litteratur og beskrivelser av mor var mykere og mer åpen for tvetydighet ved endt skriveprosess.

Romanens form kan også ses i lys av hvordan minner (sam)konstrueres. «En sannhet er ikke virksom som sannhet uten at den er delt» (Lillebø, 2020, s. 127). Utforsking av den indre og ytre verden sammen med en nysgjerrig og trygg omsorgsperson legger til rette for en rikere autobiografisk hukommelse: Hvem jeg opplever meg som på tvers av tid og sted. Det er funnet at barn med trygg tilknytning husker både positive og negative minner bedre (Thompson, 2009). Det kan virke som samme foreldrestil fremmer trygg tilknytning og en rikere selvbiografisk hukommelse (Sales, 2009).

Slik gir det mening at oppvekstskildringene i *Tingenes tilstand* er fragmentariske, og at mors karakter tidvis kan virke forenkla eller overfladisk framstilt.

Bruddets nødvendighet

Et sentralt element ved romanen er at den tydeliggjør behovet for bruddet som skjer mellom hovedpersonen og omsorgspersonen. Det å bli mer forsonet med en utfordrende oppvekst, inkludert å akseptere omsorgspersoners mangler og valg som uansett ikke kan endres på, er unektelig gunstig. Jeg mener dog det i populærkulturen, og kanskje også i terapirommet, ligger et tydelig press om at en slik forsonende holdning kan og skal føre til opprettholdt kontakt. Dette gjelder spesielt dersom det ikke har vært snakk om fysiske eller seksuelle overgrep. Omsorgspersoners gode intensjoner vektlegges gjerne. «I hele den brede offentligheten: bare elskede barn» (Lillebø, 2020, s. 145). Kanskje alternativet er for skremmende: Vi må ikke miste kontakten med barna våre. Problemet med et slikt press er at opprettholdt kontakt ikke alltid er mulig, og *Tingenes tilstand* viser nettopp hvordan et brudd kan være det beste for det voksne barnet. Så kan vi som utenforstående være enige eller uenige i hva som er det beste for henne, men forteller formidler det som sitt eneste alternativ.

Nødvendigheten av bruddet kommer blant annet fram gjennom beskrivelsene av hovedpersonens fungering når mor tar kontakt (dissosiasjon, konsentrasjonsvansker, vakkende tillit til familiestrukturen hun har bygget opp, blir sengeliggende av et ubesvart anrop). En måte å forstå mors grenseoverskridende oppførsel på, er som en repetisjon av tidligere manglende interesse og bekreftelse. Fortsett kontakt blir derfor umulig: Mor greier fremdeles ikke å ta inn datterens verden og behov, så hvem er det mor egentlig ønsker kontakt med? Og hvem blir den voksne datteren da, om hun skal gå med på denne typen kontakt?

Forteller uttaler i romanen at den måtte skrives, ellers ville hun aldri kunnet skrive igjen. Samtidig kunne den bare skrives som om mor allerede var død, forteller bryter med fantasien om en levende mor som gir reell psykologisk kontakt. «Men man får ikke tilbake en man aldri har hatt» (Lillebø, 2020, s. 139). Bruddet, eller romanens nødvendighet, mener jeg kan forstås utover den romantiske ideen om å «skrive noe av seg». Vi blir aldri fullt og helt sett og forstått av andre mennesker, men noen ganger blir spriket for stort, og kan føre til ubehag eller til og med opplevelsen av et forvitret selv. Det er spesielt utfordrende å ikke bli tilstrekkelig bekrefta av våre nærmeste, de som minner om tilknytningspersonene vi trengte for fysisk og psykisk overlevelse. Når historien derimot festes til sidene, kan den beholde en form og eksistere tryggere i nære relasjoner. Slik kan skriveprosessen bidra til å beskytte det sammenhengende selvet. Forteller beskriver det å skrive romanen som en kamp på liv og død, om hennes psykologiske overlevelse, og i bunn og grunn eksistens.

Til slutt mener jeg nødvendigheten av bruddet formidles ved at forteller trosser enorm skyldfølelse og falsk selv-problematikk. Hun bryter med en omsorgsperson som etter alt å dømme har gjort sitt beste. Hovedpersonen velger seg selv på bekostning av mor, og på tvers av samfunnets normer, konvensjoner og ytre standarder, som tidligere har vært livsnødvendige. Nå har hun derimot funnet en annen måte å overleve på.

Referanser

- Ellefsen, B. (11. september 2020,). Selvfølgelig er det umoralsk å «utlevere» sin egen mor, men det er ikke problemet med Lillebøs roman. *Morgenbladet*.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. Other Press.

- Fosvold, A. (1. oktober 2020). Å skrive seg fri: Når det står om livet, er løsriving påkrevd. *Vårt land*.
<https://www.vl.no/kultur/anmeldelse/2020/10/01/a-skrive-seg-fri/>
- Hammer, S. H. (4. september 2020). Overtramp på høylys dag. *Klassekampen*. <https://klassekampen.no/utgave/2020-09-04/overtramp-pa-hoylys-dag>
- Haugland, B. S. M. (2006). Barn som omsorgsgivere: Adaptiv versus destruktiv parentifisering. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 43(3), 211 - 220.
- Jordal, P. (20. oktober 2020). Aftenpostens anmelder: Ikke siden Olaug Nilssens «Tung tids tale» har jeg lest noe så intenst gripende. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/56VjE1/bokanmeldelse-hjerteskaerende-om-loesrivelsens-pris>
- Lillebø, S. (2020). *Tingenes tilstand*. Forlaget Oktober.
- Mathai, S. F. (4. september 2020). Sagaen om en syk mor. *NRK*. https://www.nrk.no/anmeldelser/anmeldelse_-_tingenes-tilstand_-av-sandra-lillebo-1.15133539
- Sales, J. M. (2009). Creating a context for children's memory: The importance of parental attachment status, coping, and narrative skill for co-constructing meaning following stressful experiences. I: J. A. Quas & R. Fivush (red.), *Emotion and memory in development* (s. 196 - 217). Oxford University Press.
- Skårderud, F. (vert). (21. april 2021). En mor med bagasje – Sandra Lillebø, Peter Øvig Knudsen og Finn Skårderud i samtale. *I Litteraturhusets podcast*. Litteraturhuset i Oslo. <https://litteraturhuset.libsyn.com/en-mor-med-bagasje-sandra-lilleb-peter-vig-knudsen-og-finn-skrderud-i-samtale>
- Thompson, R. A. (2009). Relationships, stress and memory. I: J. A. Quas og R. Fivush (red.), *Emotion and memory in development* (s. 355 - 373). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195326932.003.0014>
- Vik, S. (2020). Farvel mamma. *NRK*. https://www.nrk.no/kultur/xl/sandra-lillebo-skriver-om-sin-mor-i-romanen-_tingenes-tilstand_-1.15122822
- Winnicott, D. W. (1960). Ego distortion in terms of true and false self. I: M. M. R. Khan (red.), *The maturational processes and the Facilitating environment: Studies in the Theory of Emotional Development* (s. 140 - 152). New International Universities Press. <https://doi.org/10.4324/9780429482410-12>